

Մ. ՀԱՆՈՒՅԱՆ

ՄԱՅՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ ՀԱՅ ԱԶԱՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՈԼՈՐՏՆԵՐՈՒՄ

Դժվար է ճշգրիտ ասել, երբ է Մայր Հայաստանի գաղափարը իբրև խորհրդանիշ շնչավորվել, տեսանելի կերպարանք ստացել հայ հասարակական մտքի խաչուղիներում: Բայց աներկբայելի է, որ դեռ մեր թվագրությունից առաջ, հեռավոր դարերում, Հայաստանի գաղափարն արդեն իրական կերպարանք է առել, հյուսվել և մարմնացել ժողովրդի ստեղծագործ մտքի ու հոգու թելերից, հարատևել առ այսօր և կատարել այն դերը, որ կատարել է Հայրենիքի գաղափարը մյուս ժողովուրդների պատմական կյանքում:

Հայաստանի խորհրդանշական գաղափարի նյութական արտահայտության առաջիմ հայտնի նմուշները վերաբերում են առաջին երկրորդ կարերին: Հռոմեական տիրապետության ժամանակաշրջանին վերաբերող շքադրամներն են դրանք. հռոմեացի տիրակալ Տրայանոսի ժամանակ թողարկված և շրջանառության մեջ մտած արծաթյա, ինքնակալի դիմադրոշմով շքադրամ: Եվ նույն դրամին՝ գլխիկոր, գետնին նստած կին, շուրջը ցիրուցան սրեր ու վահաններ և լատինատառ դրոշմվածք՝ «ARMENIA»: Պարտված Հայաստանի խորհրդանիշն է դա՝ կնոջ կերպարանքով, սգավոր, հնազանդ ու փնա-

թափ: Մի այլ շքադրամի վրա դարձյալ Հայաստանն է՝ թագավորի, պարտված կնոջ պատկերով: Տասնամյակներ հետո Հռոմում կտրված ոսկյա և արծաթյա շքադրամներին, որոնք ի հայտ են եկել պեղումներից, դարձյալ նույնն է: Դրափ մի երեսին Հայաստանին տիրած Մարկոս Ավրելիոս կայսեր կիսանդրիի դրոշմվածքն է, հակառակ երեսին՝ նույն սգակիր կինը, որի թիկունքին պարտության մատնված լինելու խորհրդանիշերը՝ ցցահանված զենքեր և մակագրություն՝ «ARMEN»¹: Անիրավացի չէ արևմտահայ հմուտ բանասերը, երբ նկատում է, թե «Մայր Հայաստանի արդի ընտանեցած պատկերը իր նախատիպը կառնե Հռոմեացի պորավարներու փորագրություններեն և դրամներեն, որոնք Հայաստանը կներկայացնեն կապված և պարտված»²: Ս. Երեմյանն իր հերթին նկատում է, թե «տխրանույշ պատկերը... ընդօրինակություն է իտալ բանաստեղծներեն... սգավոր Մայր Իտա-

¹ Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 1, Երևան, 1971, էջ 820—821:

² Հ. Օշական, Հայ գրականություն, Երուսաղեմ, 1942, էջ 135:

լիային պես՝ սգավոր Մայր Հայաստանը գեղեցիկ է, ունի մահացու վերքեր, խոր քունի մեջ: Իտալ և հայ բանաստեղծները՝ կհարցնեն, թե ե՞րբ պիտի արթնա մայր հայրենիքը³:

Մայր Հայաստանի գեղարվեստական վերարտադրությունն է նաև մեր պատմահոր՝ Խորենացու Ողբը: Ընդամենը մի քանի էջում պատմահայրը խտացրել է տառապանք, սեր և աղի արցունք, վեհություն և վիշտ ու կոծ, բայց նաև հայրենասիրության՝ հայաստանասիրության մղում:

Խորենացուց սկսած, ողբն ու ողբասացությունը հագեցել են բարձր մղումներով, օծովել ոչ միայն կորստի ցավն արտահայտելու, այլև կրկին ու վերստին հայրենասիրաբար ապրելու և արարելու կոչով: Այդպես ողբասացությունը միահյուսվել է հայրենասիրությանը: Այդ պատճառով էլ դրանք շատ են մեր պատմության ու գրականության մեջ: Ողբասացությունը թաթախված էր լավատեսությամբ, կորցրածը վերագտնելու հավատով: Ծնվում էր և ապրելու տենչը, ամեն ինչ հաղթահարելու ուժը՝ գերբնական ու աստվածատուր:

Հետաքրքրական է Ստեփանոս Օրբելյանի Ողբը Էջմիածնի մասին. Կաթողիկեն պատկերվում է իբրև Արքայտիկ—մայր թագուհի: Նա «ավաղական ողբով» պատմում է, որ «Էջ Միածինը» և հայոց երկիրը դարձել են «կոխան չորքտանտյոն», իսկ ինքը՝ Մայր արքայտիկն, մնացել է «միայն այրի» և կոչ է անում զավակներին.

Ո՛ր եք, որդի՛քդ իմ սրբածին,
Եկա՞ք առ մայրըս ձեր նախկին,
Որպես օրէնս է պաակին,
Տանել խնամ ձեր ծնողին

Թողո՛ւմք զողբանքս ցաւագին,
Առնե՛մք աւարտ լալեաց բանին.
Յուսահատիլ չէ պարտ բնախն:

Նոր վարդարէ փառօքն հին
Եւ առտել քան զոր էին⁴:

ԺԷ—ԺԸ դարերի հայ ազատագրական պայքարի հիմքում Մայր Հայաստանն էր: Հավանաբար ազգային-ազատագրական պայքարի բովում մարմնավորվեց Մայր Հայաստանի պատկերը 1773 թվականին Մադրասում լույս ընծայված Մովսես Բաղրամյանի «Հորդորակ»-ում:

³ Ս. Երեմյան, Ազգային դեմքեր, Գրազետ հայեր, Վենետիկ, 1914, էջ 217:

⁴ Ստեփանոս Օրբելյան, Ողբ ի Ս. Կաթողիկեն, Թիֆլիս, 1885, էջ 40, 47, 48:

Իր գրքով Բաղրամյանը նպատակ ուներ սթափեցնել «երիտասարդացն և մանկանց Հայկապանց ի վեհերոտեալ և ի հեղգացեալ թմրութենէ քնոյ»՝ հայ ժողովրդի ապագան կապելով նրա ներքին ուժերի ու հնարավորությունների հետ:

Իր խոսքն ապոցեցիկ դարձնելու համար Բաղրամյանը ոգեկոչում է հայոց սրբությունները՝ Հայկին, Արամին, Տրդատին, և Մայր Հայաստանի սրտառու խոսքով ասում իր ժողովրդին.

Ո՛հ թե որպիսի էի մերթ բազմածնող
սերնդովք ծաւալեալ ի մէջ համասփիռ
տանց.

Եւ այժմ քան զամենայն նեղեալ՝ և անձկացեալ անկեալ եմ ի մէջ անել տառապանաց.

Որ երբեմն էի ծիրանազգեաց Մայր՝ և Թագուհի չքնաղ քան զամենայն Հայոց ազգի.

Եւ այժմ քրձազգեաց լեալ՝ եղէ իբրև վայրի անմխիթար ի լկելոյ այլասեռիցն ազգի ազգի...⁵:

Ողբ ու Մայր Հայաստան դարձել են մի էություն ու այդպես արձանացել ժողովրդի մտապատկերում: Պատահական չէր ողբն ու Հայաստանի փառքի ոգեկոչման շարքը մեր գրականության մեջ՝ Հարություն Շմավոնյանի «Ողբ Հայաստանայաց», Հովհան Վանանդեցու «Արփիական Հայաստան», Ալիշանի, Գամառ Քաթիպայի, Պեշիկթաշյանի հայրենաշունչ բանաստեղծություններն ու Խ. Աբովյանի «Վերք Հայաստանի կամ Ողբ Հայրենասիրի» դարակապմիկ վեպը: Ազգաշեն ավանդներից Չմյուռնիայում ծնունդ առան հայերեն երկու օրաթերթերը՝ չափազանց բնորոշ ու խորհրդանշական անվանումներով՝ «Արշալույս արարատյան» (1840—1846) և «Հայրենասեր» (1843—1846), Թադիսյանի «Ազգասեր»-ը (1845—1848), «Ազգասեր արարատյան»-ը (1848—1852):

1840-ական թվականներին էլ Մայր Հայաստանի գաղափարը, այսպես ասած, առարկայացել, տեսանելի է դարձել և որպես բընաշխարհի հետ կապված պատկերացումների մարմնավորում ինչեղություն ստացել թե՛ գրականության և թե՛ հրապարակագրության մեջ, հանդիսությունների ժամանակ:

«Բազմավեպ»-ը 1844 թ. սեպտեմբերին հրատարակել է անստորագիր, բայց երիտասարդ Ղևոնդ Ալիշանին պատկանող «Ոգին Հայաստանեայց» խորագրով ծավալուն չափածոն, որ արտասանվել էր Թարգմանչաց

⁵ Մովսես Բաղրամյան, Նոր տեսարակ որ կոչի Հորդորակ, Մադրաս, 1773, էջ 10:

նվիրված հանդիսության ժամանակ: Ընչավորվել, կենդանություն է ստացել Մայր Հայաստանի «ոգին վեհափառ»: Նրա ուրվագիծը նկարագրված է տեսանելի ու շոշափելի:

Նըստի լրոշիկ Հայաստանեայց վեհ Ոգին. 2եռն ի ծնոտ, յեց արմըկամբն ի տապան, Թաալ ի գոգս իր ունելով հին մատենան...

Նրա շուրջը՝ գավազան, դրոշներ՝ արծվանշան դրոշմով, կնիք⁶:

50-ական թվականներին հայոց ավերակները և Մայր Հայաստանի խորհրդանշական կերպարները հաճախ ու հաճախ են կենդանանում, խիստ ապոկալիպսիս գործոն դառնում մասնավոր և առօրյա պատգամներում:

1857 թ. հունվարի 31-ին «Մեղու»-ի Ժ համարում լույս տեսավ «Հայաստան Մայր» այլաբանական պատկեր-ակնարկը: Պատմող-հեղինակը դիտում է վերջապես շողերի տակ սփռված քաղաքամայր Անիի «լուռ և տխուր» ավերակները: Ընտրով արևը թաքնվում է Ախուրյանի այն կողմում. տիրում է խավար: Մոտեցող շքախմբի առջևից ընթանում է «սևազգեստ, բարձրահասակ, գանգրահեր, սքանչելի կին մը»: «Այս կինն ո՛վ է» հարցումին հետևում է պատասխանը.

«—Ազնիվ գավազա, ես ձեր մայրն եմ, ես եմ ձեր ճշմարիտ մայրը, ես եմ որդյակ՝ Հայաստան Մայր...»: Նա իր գավազին ցույց է տալիս երբեմնի «երկրավոր դրախտի»՝ Անիի նվիրական ավերակները, պատմում, թե ինչպիսին էր Անին: Երանելի այն ժամանակներում ամենքն իրար հետ էին, միաբան ու միակամ:

Հեղինակն ընթերցողին է թողնում իրեն պաշարած խոհերի շուրջ մտորելը՝ հուսալով արտահայտած գաղափարների հետագա ծարձակումը: Բնական է. Թուրքիայի պայմաններում նա ավելին ասել, առավել ևս ցույց տալ չէր կարող:

Արմենակ Հայկունու այս արձակ բանաստեղծությունը նշանավորում է այն սկիզբը, երբ Մայր Հայաստանի գաղափարը ստանում է որոշակի ազատասիրական իմաստ:

1862-ին Հ. Սրվաճյանը «1862 և սկիզբ վեցերորդ շրջանին Մեղու»-ի հոդվածում հղոր թափով և արդեն ուղղակիորեն հնչեցրեց Հայաստան Մոր ձայնը. «Մենք սթափեցանք մեր թնրութենէն և սկսանք որոնել մեր հայրենիքը», «Իրավ մեր հայրենյաց մեծ մասին տերը Օսմանյան կայսրությունն է եղած, բայց ան չէ տերը»:

Եվ Սրվաճյանը Մայր Հայաստանի գաղափարը ցուցակցում է հայրենասիրություն և հայրենիք գաղափարների հետ. «հայրենի-

քը՝ հայրենի հողը «օտարին հանձնելը օտարին գերի ընչալ է»: Այստեղից էլ նրա կոչը՝ ով ուզում է ապրել և «ապրեցնել իր որդիքը», պետք է «տեր ըլլա այն հողին, որ իր նախնիքը ստացեր են իրեն համար»:

«Հայրենասիրություն, հայե՛ր, հայրենասիրություն. հոգ տանիք մեր հայրենյաց, եթե կուզենք ապրիլ և մա՛րդ ապրիլ», ասում է Սրվաճյանը:

1860-ին Մայր Հայաստանի գաղափարը ավելի առարկայացավ: Փարիզում տպարան հաստատած Նիկոմիդիացի ձանիկ Արամյանը (1820—1879) այդ թվականին հրատարակեց իր կազմած չափազանց ինքնատիպ «Դասարան Հայկական մանկանց» դասագիրքը: Ծավալով ոչ մեծ, բայց ճոխ կերպով ու առատորեն պատկերավարված և հիանալի տպագրված այդ դասագրքում Արամյանը վերտել է նաև երկու նկար, որոնք ուղղակի առնչություն ունեն Մայր Հայաստանի գաղափարի հետ: Դրանցից մեկը՝ «Արդեան վիճակ Հայաստանի» (էջ 94), պատկերում է հայոց ավերակները, տխրաթախած, բայց «լուսավառ աջօք» մի հայուհի, որ հոգնաբեկ ու անհույս նստած է ավերակների վրա և մտամոխի խորհում է:

Մյուս նկարը, որ արդեն գրավում է ամբողջ էջը, «Ոգի Հայաստանեայց» մակագրությունն է կրում (էջ 96). հերարձակ, ոտաբոբիկ, տխրադեմ հայուհին ընթանում է անապատացած երկրով՝ ավերակված ու անշնչացած Հայաստանով: Իբրև լրացում այդ երկու պատկերների, Արամյանը նրանց միջև տեղավորել է պատմական Հայաստանի քարտեզը՝ դարձյալ ամբողջ էջով:

Ճ. Արամյանը Մայր Հայաստանի գաղափարը առարկայացնելով, այն ամբողջ ազգի համար տեսանելի և ընկալելի դարձրեց:

Շատ չանցած՝ 1861-ին Արամյանը վերակերտեց Մայր Հայաստանի պատկերը՝ իր մտահղացման հենքի վրա՝ միաձուլելով հիշատակված երկու նկարները: Նա մեծ ծավալով, արդեն առանձին և տպագրական լավագույն մակարդակով Փարիզում տպագրեց Մայր Հայաստան պատկեր-պլակատը, որ մինչև օրս էլ գտնվում է շրջանառության մեջ: Դա հանրածանոթ այն նկարն է, որ ժողովուրդն անվանում է «Անիի ավերակներ» կամ «Մայր Հայաստան»:

«Ավերակաց վրա նստողն է գեղեցիկն Արմենիա կամ Ոգի Հայաստանյայց,—բացատրում է Արամյանը:— Եվ անոր ձախակողմի հեռիեն տեսնված լեռներն են Մասիս և Այրարատ: Մասյաց ստորոտին երևցած ջուրն է Երասխ գետը...»⁷: Ապա նշվում են

⁷ «Արջալույս արարատյան», 23 սեպտեմբերի 1861, № 658:

⁶ «Բավմավկա», 1844, № 17, էջ 271—272:

պատկերի մյուս մանրամասները, կրոնական խորհրդանիշները, հիշատակված քաղաքները՝ Վաղարշապատ, Սիս, Տիգրանակերտ, Մուշ, Կարին, Վան, Անի, Դվին, Արմավիր, Նախիջևան, Արտաշատ, Կարս՝ դրոշմված ավերակների բեկորների վրա: Նկարում մեծ տեղ են գրավում հայոց աստվածուհի Անահիտը, Վահագնի մեծիանը, Բելի պահը, Տիգրանի ու Տրդատի թագերը, Արշակունիների գեղատառած, արծվանիշ դրոշակը: «Կանգուն սյան մոտիկ, — շարունակում է Արամյան իր բացատրությունը, — ավերակաց մեջեն դուրս ելած լուսասփյուռ ձեռքը նշան է Սախմանադրության և հայրենասիրության»: Խորհրդանշական իմաստ են արտահայտում պատերազմի դաշտը և պատկերված վեները, որոնք «վավեր օրինակներ են կարված» են:

Արամյանը ձգտել է իր նկար-պլակատում խտացնել հայոց ամբողջ պատմությունը՝ հեթանոսական ժամանակներից մինչև իր օրերը, երբ առաջին վավերացմամբ կյանքի էր կոչվել արևմտահայության Ազգային Սահմանադրությունը՝ երկարատև պայքարից ու բախումներից հետո, Սահմանադրություն, որ դիտվում էր իբրև ազգային վերածնության ազդանշան:

Պատկերի գեղարվեստական արժեքը մեծ չէ թերևս: Բայց Արամյանը կարողացել է Մայր Հայաստանի գաղափարն առարկայացնել ու տեսանելի դարձնել նրանով շնչող ժողովրդի համար: Պատկերը բորբոքում էր հայրենասիրության բոցը, որ անշեջ է մնացել ու սրտոն ջերմացրել տասնյակ ու տասնյակ տարիներ, նաև հայախավաքի, հայրենիքի վերաջինման, հայոց նախնի փառքը վերականգնելու կոչ արել:

Բայց «Ոգի Հայաստանի»-ն նաև մեղադրանք է, անողորմությամբ դրոշմված դատակնիք նրանց ճակատին, ովքեր դարեր շարունակ ասպատակել են Հայաստան երկիրը, ավերել նրա շեն քաղաքները, ամայության մատնել հայոց դրախտավայրը:

Չարմանալիորեն պարզ ու եզակիորեն խորիմաստ «Ոգի Հայաստանի»-ն իր ժամանակին արտակարգ տարածվեց: Նկարը տպագրվել էր երկու չափի՝ փոքր և բավական մեծ՝ չինական առաջնակարգ թղթի վրա: Փարիզից բացի նկարը վաճառվում էր Կ. Պոլսում, Ձմյունահայում և այլուր: Հաջորդ տարում՝ 1862-ին, ավելի լայնորեն տարածելու համար, Արամյանը «Ոգի Հայաստանի» պատկերը տպագրեց «ամեն վիճակի ազգայնոց քսակին դյուրամատույց» գնով՝ էժանագին:

Դեռ առաջին ազդարարության ժամանակ «Փարիզ» թերթը «գեղեցիկ և խորհրդավոր պատկերի» մասին նշել էր, որ «անշուշտ

ամեն հայ, որ հայրենասիրություն ունի, պիտի բաղձա ստանալ այս խորհրդավոր պատկերն և յուր սենյակին ընտիր պարդարանք մը ընել»⁸: Նույն համովունքն է հայտնել «Մեղու»-ն. «Այս գեղեցիկ պատկերը, — գրել է նա, — որ ամեն հայրենասեր հայերու քաղցր տխրություն մը կպատճառե... պետք է գտնվի ամեն սրահներու մեջ՝ օտար ազգաց փառավոր հիշատակները ներկայացնող պատկերներու քով»⁹:

Կան հաստատուն տեղեկություններ այն մասին, որ պատկերը եղել է հասարակական սրահների պարզը, արագորեն հասել է Մոսկվա, մինչև անգամ Ալեքսանդրապոլ և, իհարկե, շատ ու շատ հայաբնակ կենտրոններ:

Ձկունահայում, «Վասպուրական» թատրոնի բեմադրությունների ժամանակ, ազգային-հայրենասիրական բուռն ոգևորության պահին, 1863 թ., ինչպես հաղորդում է «Արշալույս արարատյանը», բեմահարթակի՝ տեսարանին ճիշտ դեմն եղած օթյակեն «Հայաստանի վերա Ավերակացն» պատկերը կախված էր»¹⁰:

Պատկերի իրական մուտքը հայ թատրոն տեղի պիտի ունենա գրեթե մի տասնամյակ հետո, 1871 թ., երբ կբեմադրվի Պ. Դուրյանի «Սև հողեր» պիեսի վերջաբանը և բեմում կհայտնվի Հայաստանի այլաբանական կերպարը՝ շղթայակալ և փշե պսակը գլխին, նստած ավերակների վրա, իբրև Հայաստանի վիճակի խորհրդանշական ցուցադրում»¹¹:

1865 թ. Ալեքսանդրապոլի թատրոնում, առաջին հայերեն բեմադրությունից սկսած, վարագույրի վրա յուղաներկով ու մարդաչափ մեծությամբ նկարված էր «Ոգի Հայաստանի»-ն... թագը, սուրը, վահանը, նիզակը, վեները», գրված էին հայոց պատմական քաղաքների անունները»¹²:

1865-ին Մայր Հայաստանը խորհրդանշող պատկերն արդեն տարածում էր գտել նաև Մոսկվայում:

Բավական իշխող և ամենուր նկատվող երևույթ էր դա, որ կարելի է բացատրել հայրենասիրության բուռն պողոթնումով և ապատասիրական գաղափարների վերելքով՝ մանավանդ Ձեթունի 1862 թ. հերոսական կռիվներից հետո. առաջադիմական գաղա-

⁸ «Փարիզ», 16 օգոստոսի 1861, № 52:

⁹ «Մեղու», 20 նոյեմբերի 1861, № 146:

¹⁰ «Արշալույս արարատյան», 29 հունիսի 1863, № 704:

¹¹ Վ. Թերզիբաշյան, Պետրոս Դուրյան, Երևան, 1959, էջ 18:

¹² «Ախուրյան», 1 մարտի 1908, № 16, «Հայկական լեզվարիի կոռնիկ», 1865, № 6, էջ 182—184:

փարախոսության և ազգային-ազատագրական երազանքի կիզակետում Մայր Հայաստանի գաղափարն էր:

«Հայաստանի ավերակներու համար» գործելու կոչ անելիս Ստեփան Ոսկանյանը համոզված էր, որ հայության փրկության միակ ու կայուն խարխսը բուն Հայաստանն է, որ հայ ժողովուրդը պետք է ամփոփվի «մեկ հողի վրա ու մեկ երկնքի ներքև»:

«Հայ անուն, հայ սիրտ ունեցողը մեր եղբայրն է: Հայաստանը, իր հայրենիքը սիրողը մեր բարեկամն է, մեր դաշնակիցն է... Հայաստանը պիտի ըլլա մեր միության կեդրոնը, Հայաստանը պիտի ըլլա մեր բոլոր ուխտերուն նպատակը, մեր միակ փրկությունը՝ հոն պիտի ըլլա»¹³:

Ոսկանյանը Մայր Հայաստանի շուրթերով աշխարհասփյուռ հայությանն ասում է.

«—Չավակներս, ահա ձեր մոր վիճակը: Նայեցեք ի՞նչ աստիճան հասեր եմ և ի՞նչ սև օրերու մեջ կապրիմ. խոսելու ժամանակը անցավ, վերքերը վիս կկրծեն և թշվառությունը վիս կկոտեն... ո՞ր կողմը դառնամ ավեր, ո՞ր նստիմ փոշի, ո՞ր մտնեմ մշուշ: Ես հողես չեմ կրնար պատվիլ և կողակցիս փոշվո վրա կհսկեմ լավ սեպելով իրեն քով մեռնիլ քան թե իրմե հեռու ապրիլ»:

Այդպես Մայր Հայաստանը դառնում է գործող ու գործի մղող, հայահավաքի ու հայրենիքում մեկտեղվելու կոչ անող:

Մայր կամ Ոգի Հայաստանի գաղափարը գործնական դերի մեջ դնելու հաջող փորձ է արել 1862 թ. Ձմյունիայում հրատարակվող «Գարուն Հայաստանի» հանդեսի հմուտ խմբագիր Գրիգոր Պարտիպանյանը: Թերևս հենց նա է մեկ հետաքրքրող հոդվածի հեղինակը՝ «Ոգին Հայաստանյայց առ համորեն Հայկապունս», որ լույս է տեսել անստորագիր, իբրև խմբագրական՝ հանդեսի երեք համարներում և հավանաբար պետք է շարունակվեր, եթե պարբերականը չդադարեցվեր¹⁴:

Դիմելով «սիրելի Արամյանք»-ին, Մայր Հայաստանն ամենայն սթափությամբ ասում է. «Ես Հայաստանյայց Ոգին, երբեք Հայաստանի սահմաններեն բաժնվելու վատությունը պիտի չունենամ: Որովհետև Հայաստանը, հետևաբար անորմե սերյալ հայ ազգը ինձի սիրելի է և հավիտյան սիրելի պիտի

մնա, թեպետ թշվառ վիճակի մեջ կգտնվի այժմ»:

Նեղինակը նպատակ ունի հին սերնդի օրինակով բորբոքել հայրենասիրություն և ազգասիրություն, ընդհանուր միաբանության և առաջադիմության կոչ անել:

Ահա այդպես 1860-ական թվականներից Մայր Հայաստանի գաղափարը միաձուլվել է «Ոգի Հայաստանի» պատկերի հետ և լայնորեն ներթափանցել ազատասիրական գաղափարախոսության մեջ:

Հայ ժողովրդի պատմության խաչոտիներում ներկա է Մայր Հայաստանի գաղափարը, Հայաստանի Ոգին: Ապրել է բուն իսկ ժողովրդի ճակատագիրը, ստացել նորանոր հնչումներ, մարմին առել ամեն նոր սերնդի հետ:

Գաղափարը բազմերանգ ընկալումներով մտքից միտք, ձեռքից ձեռք է անցել, դրվել ամեն ձևի մեջ, որ կարող էր անցնել հնարագետ վարպետի մտքով. վերակերտվել է կտավի ու գորգի վրա, ձեռագործներում, դարձել է վզնոցի վարդանախշ, դաշվել փայտի վրա, պատկերվել բնակարանի պատերին, տարածվել որպես հուշադրոշմանիշ, տպագրվել հապար ու մի հրատարակություններում, նրանց կապմերին, նույնիսկ երգվել, ցուցադրվել:

Այդպես Մայր Հայաստանը դառնալով պատկեր՝ «Ոգի Հայաստանի», ուղղակիորեն նպաստում էր ազգային ինքնագիտակցության ու պարթոնքին, շոշափելի դարձնում ազգապահպանության ու հայահավաքի, ազգային վերածննդի ու ազատագրության գաղափարը, տոգորում էր բուն հայրենասիրությամբ:

1881-ի սկզբներին սուլթանական Բարձրագույն Դուռը հատուկ ցուցում տվեց գավառապետներին՝ «արմատախիլ անել ազգային գրգռման արմատները» և մասնավորապես շեշտեց Վարդան պորավարի և «Հայաստանի ավերակների վրա» սգացող կնոջ պատկերը բռնագրավելու և ոչնչացնելու անհրաժեշտությունը¹⁵:

Այդ թվականներից սկսած Թուրքիայի ամբողջ տարածքում, առավել ևս 90-ական թվականներին և Մեծ եղեռնի սև տարիներին Մայր Հայաստանի գաղափարի ամեն մի դրսևորում հետապնդվել և հալածվել է, բայց, ինչպես դա լինում է սովորաբար, հալածանքներն ավելի կենսունակություն են հաղորդել Մայր Հայաստանի գաղափարին: Պատկերն ու նրա գաղափարը հավատի ու կենսունակության աղբյուր դարձան, ամեն

¹³ Ս. Ոսկանյանի պարբերականներից մեջբերված քաղվածքներն ու տեղեկությունները տես «Արևմուտք», 1859, № 7, էջ 55, № 17, էջ 132, № 20, էջ 155—156, № 23, էջ 177, № 24, էջ 196: «Արևելք», 1885, № 4, էջ 118, № 11, էջ 332, 1886, № 14, էջ 438:

¹⁴ «Գարուն Հայաստանի», 1862, № 13, էջ 97—99, № 15, էջ 113—115, № 17, էջ 129—133:

¹⁵ Ռ. Հովհաննիսյան, Արևմտահայ ազգային-ազատագրական շարժումները և Կարինի «Պաշտպան հայրենայաց» կազմակերպությունը, Երևան, 1965, էջ 342:

մի նոր սերունդ մայրական կաթի հետ սընվեց նաև Մայր Հայաստանի գաղափարով, որն արձագանքվեց Պատկանյանի ու Րաֆֆու, Հովհաննիսյանի ու Իսահակյանի, Տերյանի ու Թումանյանի, Չարենցի ու Սևակի ստեղծագործությունների մեջ՝ «Դեպի Հայաստան» և «Հանուն Հայաստանի»: Դարավոր մշտնջենց հառնած և հոգևոր Հայաստանով շնչավորված գաղափարը հանգրվան գտավ

Նաիրյան երկրի երազային մտապատկերում և մարմին առավ իրական երկրով՝ Սովետական Հայաստանով, որ փոխարինեց, Վահան Տերյանի բնորոշմամբ՝ «մեր կիսամեռ հոգեվոր հայրենիքին, մեր ավերվող ու անդարձ անհետացող հոգևոր Հայաստանին»¹⁶:

¹⁶ Վ. Տերյան, ԵԺ, հ. 2, Երևան, 1961, էջ 319:

ՈՒՂՂՈՒՄ

«Էջմիածին» ամսագրի 1985 թ. Բ—Գ միացյալ համարի էջ 54-ում թյուրիմացաբար այլ նկար (Ս. Խորվիրապ) է տպվել:

ԽՄԲ.